

Alois Slepíčka: *Venkov a/nebo město*

Praha, Svoboda 1981, 367 s.

Rozsáhlá práce A. Slepíčky *Venkov a/nebo město* se zabývá v současnosti mimořádně závažným tématem. Na téměř čtyřechstech stránkách prezentuje ucelenou koncepci rozvoje osídlení, role jednotlivých typů lidských sídel (od vesnice až po velkoměsto), hodnotí současné trendy urbanizace ve světě i v poválečném Československu a v konečné syntéze pak formuluje teoretické základy pro praktickou realizaci základní marxistické teze o sblížování mezi městem a venkovem jako jednoho z principiálních východisek politiky socialistického státu v oblasti rozvoje sídelní soustavy.

Je třeba říci, že jde o problematiku vysoce aktuální. Neobyčejná složitost, rozporuplnost a nevyřešenost otázek vztahů mezi městem a venkovem, sídelní politiky, urbanismu a industrializace, projevující se téměř po celých čtyřicet let našeho poválečného vývoje, stejně jako široká paleta názorů na jejich řešení, se odrazila i v častých změnách řídicí strategie v této oblasti. Ve svém výsledném efektu navodily uvedené změny nevyhnutelnost koncepčního a dlouhodobě perspektivního řešení. A právě náměty takového řešení recenzovaná práce přináší.

Autor v ní na základě podkladového materiálu hodnotí historické i soudobé trendy vývoje osídlení v celosvětovém měřítku a podrobně analyzuje klady a zápory jednotlivých jeho variant. Dokazuje neschůdnost cesty hypertrofizované koncentrace obyvatelstva do městských aglomerací a megalopolí, stejně jako bezvýchodnost tzv. „čínské koncepce“, spočívající naopak na ruralizaci osídlení a partikularizaci průmyslové i zemědělské výroby.

Na tomto základě pak přistupuje ke konkretizaci hlavní marxistické teze o dělbě práce jako určujícím činiteli, který „na jedné straně město a venkov od sebe odděluje a na druhé straně je činí vzájemně stále závislejšími“. Objektivní nutnost sblížování města a venkova jako oboustranného procesu, při němž dochází k přeměně celých území se všemi složkami společenského života, tvoří logické východisko koncepční sídelní politiky socialistického státu.

Autor oprávněně dodává, že by však bylo osudným omylem předpokládat, že „socialistické země dospějí k harmonickému uspořádání sídelní sítě a krajiny jaksi samovolně a automaticky“, a dokládá nutnost koncentrace úsilí jak vědecké fronty, tak i řídicích orgánů k urychlenému, perspektivnímu řešení otázek rozvoje sídelní soustavy. V současné době vyvstávají v naší společnosti nové, doposud nepříliš zřetelné faktory a problémy spjaté s rostoucí nevyvážeností ve vývoji osídlení. Tato nevyváženost se může v blízké budoucnosti stát úzkým místem rozvoje naší společnosti.

Je třeba dodat, že koncentrace obyvatelstva do měst (zejména v posledním desetiletí) a s ní spojená chronická bytová nouze v sídelních aglomeracích kontrastují s uvolňujícím se nadbytečným bytovým fondem na vesnici a s celospolečenskými ztrátami vyplývajících i z jeho postupného úbytku nebo přeměny pro jiné účely. Rostoucí koncentrace obyvatelstva i výroby je i v naší zemi provázána zhoršováním životního prostředí, nedořešením mnohých sociálních otázek a dalšími problémy, počínaje zdravím a fyzickými aspekty rozvoje člověka a konče estetickými kvalitami obytného prostředí, aspekty sociálními i architektonickými. V recenzované práci jsou všechny tyto otázky — v pozoruhodně širokém tematickém záběru — dotčeny a jsou naznačeny možnosti jejich řešení.

Kniha je rozdělena do čtyř kapitol, jejichž sekvence současně vyjadřuje i logiku autorova přístupu k problematice. *První kapitola* pod souhrnným názvem *Venkov nebo město* slučuje dvě témata. První z nich je vlastním úvodem do tématu, vymezujícím sledované okruhy problémů. Autor zde objasňuje především věcné vztahy města a vesnice, postupně specifikuje hlavní problémové okruhy týkající se venkovského osídlení ve vztahu k sociální struktuře obyvatelstva, k průmyslové i zemědělské výrobě a k přístupu k charakterizaci jednotlivých pojmů spjatých s procesem urbanizace, životním prostředím a územním plánováním. Za hlavní ideu úvodní části je možno označit předpoklad, že splynutí města s venkovem jako výsledek jejich postupného sblížování znamená zánik jak města, tak i venkova.

Druhá část úvodní kapitoly je věnována stručnému nástinu názorů na vztah města a venkova. Od analýzy utopických koncepcí přechází autor k souhrnnému přehledu

názorů klasiků na tuto oblast života společnosti, které jsou útržkovitě rozsety v pracích Marxe, Engelse i Lenina, především v Engelsově práci *K bytové otázce*. Na tomto základě rýsuje jednotnou, ucelenou teoretickou koncepci, z níž je patrná podstata sledovaných procesů a jejich vzájemné souvislosti. Vývoj vědeckých názorů na otázky osídlení je pak ilustrován především na teoretických pracích týkajících se urbanismu a architektury. Do rozsáhlého historického přehledu — patrně z důvodů proporční vyváženosti celé knihy — autor nezačlenil některé sociologicky zaměřené teorie (například Parkovy, Burgessovy, Durkheimovy, ze současných pak například Musilovy, Mlinarovy, Castellsovy a jiné), které by v širších souvislostech mohly vhodně doplnit teoretickou ucelenost práce.

Složité problematika sblížování města a venkova je v první kapitole přehledně rozehrána a vytipování hlavních otázek a problémů napomáhá ke čtivosti dalších analytických partií.

Druhá kapitola, Venkov a město v soudobém světě, je věnována současným světovým trendům ve vývoji osídlení. Hlavní funkcí této přehledové kapitoly je srovnání vztahů mezi městem a venkovem v globálním měřítku a vytipování nosných směrů a přístupů k řešení tohoto vztahu v československých podmínkách, jimž je věnována kapitola následující.

Hlavní důraz zde autor klade na harmonický a vyvážený rozvoj města i venkova jako na „důležitou bariéru jak proti rakovinnému narůstání velkoměstských aglomerací a megalopolí, tak proti vyliďňování venkovských oblastí, představujících rozhodující část obyvatelného území naší planety“. Uvádí hlavní světové trendy ve vývoji vztahů města a venkova.

Podnětná je dále pasáž *Některé poznatky z vyspělých kapitalistických zemí*, která hodnotí snahy o zachování obyvatelnosti měst i nezbytného zalidnění venkova. Autor se zde zabývá některými pozitivními výsledky, jichž bylo v nejvyspělejších kapitalistických zemích dosaženo při přetváření území, sídel i krajiny. Uvádí ty zkušenosti a postupy uplatňované ve vyspělých kapitalistických zemích, jež si zasluhují, přes celkovou živelnost kapitalistického vývoje, obecnější pozornosti. V této souvislosti poukazuje zejména na poměrnou stabilitu celkového počtu zemědělského obyvatelstva v malých, hustě zalidněných státech, na to, že i ve venkovských obcích zde převažují nezemědělské profese, a konečně i na některé prvky územního plánování a řízeného využití území, jež se prosazují ve vyspělých západních zemích.

Závěr kapitoly je věnován zkušenostem socialistických zemí s plánovitým přetvářením území, sídel a krajiny.

Přehledové i rozborové části této kapitoly, která je v rámci celé práce spíše podpůrného, analytického charakteru, dávají přehled o současné realitě vývoje sídelní soustavy v globálním měřítku. Je zde prezentována řada problémů souvisejících s otázkou sblížování města a venkova. Kromě stránek ekonomické, sociální, krajinářské a architektonické je zde široce rozvinuta zejména ekologická tematika jako jedna z nejvýznačnějších bariér dalšího, živelného průběhu urbanizačního procesu. Autor správně poukazuje na nevyhnutelnost komplexního řešení těchto problémů souvisejících v podstatě se všemi stránkami lidské existence. Je ovšem otázkou, zda v tak širokém pojetí, s nímž autor přistupuje k ekologické problematice, lze vystačit pouze se strukturním pohledem, charakterizovaným vztahem město — venkov, zda by problémy životního prostředí neměly být vztaženy spíše k širším oblastem, například k územním celkům, ekonomickým rajónům apod., kde problematika vztahu mezi městem a venkovem je podstatná pro některé, ne však všechny řešené problémové okruhy.

Jádrum práce je *třetí kapitola, Venkov a město v ČSSR*. Na podkladě předcházejících rozborů zde autor přináší vlastní pohled na problematiku vztahu města a venkova v naší zemi. Stručně charakterizuje přírodní geografické a sídelní podmínky tak, jak se historicky vyvinuly na našem území. Na tomto základě pak rozvádí základní podmínky sblížení města a venkova v širokých souvislostech, počínaje proměnami sídelní sítě a jejich stavebních fondů a konče aspekty rekreačními a krajinářskými. V rozboru aktuálních otázek dalšího sblížování města a venkova hodnotí možnosti a předpoklady řešení hlavních problémů rozvoje našeho osídlení. Poukazuje především na *neudržitelnost koncepcí* vedoucích — podobně jako v sousedních kapitalistických zemích — k polarizaci osídlení, projevující se v soustředění obyvatelstva ve velkých městech a ve faktickém vyliďňování venkova. Tuto myšlenku, jejíž oprávněnost dokazuje rozsáhlými rozborů, je možné považovat za hlavní přínos celé práce; je na ní založena autorova koncepce řešení hlavních problémů sblížování města a venkova: „vyvážená proměna celého území a všech jeho složek...“ s cílem „zajištění všestranné vyváženosti, neustálé obnovy, souladu a harmonického doplňování přírodních a civilizačních prvků území“.

Sbližování města a venkova podmiňuje A. Slepíčka orientací na racionální využívání všech vnitřních zdrojů, kde vedoucí úlohu hraje komplexně pojatá územní dělba práce, a tedy především „funkční členění sídelních soustav, sídel a krajiny“. Současně předpokládá, že reálné potřeby sbližování si v tomto ohledu vynutí „novou hierarchizaci územního, ekonomického i správního členění, jehož koncepčním záměrem by bylo dosáhnout v rámci jednotlivých velikostně hierarchizovaných územních, ekonomických, sídelně obslužných a správních jednotek co nejvyššího uspokojení potřeb v oblasti práce, bydlení, služeb i rekreace“. Za kardinální problém nových přeměn území pak považuje nutnost zabránit dalšímu znehodnocování přírodních složek prostředí a poklesu obytnosti krajiny. V tomto ohledu považuje za podstatný především rozvoj územního plánování, které by v dalším období mělo „mnohem více než dosud napomáhat hledání cest a forem vyváženého rozvoje celého území“ a v němž by měla být posílena váha plánování krajinného.

Závěrečná, syntetická část stručně shrnuje hlavní teze, závěry a poznatky předcházejících kapitol a nastiňuje podstatné směry, jimiž by se mělo sbližování města a venkova ubírat.

Jde zejména o:

- industrializaci a racionalizaci zemědělství;
- urbanizaci venkova, tj. šíření městských forem života, doprovázenou „ruralizací města“ spočívající ve vytváření užšího kontaktu města s volnou krajinou a dosažení vyšší pospolitosti sociálních skupin;
- zemědělsko-průmyslovou integraci;
- městsko-venkovskou integraci;
- rozvoj a zdokonalení dopravy, telekomunikací a toku informací mezi všemi sídelními útvary.

* * *

Hlavní váha Slepíčkovy práce spočívá především v syntetickém pohledu na problematiku, v hledání dosud ne příliš zřetelných vztahů a souvislostí mezi různými oblastmi a formami projevu společenské reality. Z hlediska logického uspořádání představuje kniha celek působivý zejména rozsahem faktického materiálu, interdisciplinarnitou, stejně jako i množstvím nových, netradičních postřehů a závěrů. Z hlediska soudobého badatelského úsilí o poznání hlavních zákonitostí rozvoje osídlení a jeho řízení je přínosná v několika rovinách:

1. Ve formulaci ucelené marxistické koncepce osídlení vycházející důsledně z prací klasiků marxismu a zhodnocující historický vývoj od renesance až po současnost. Lze říci, že tato koncepce vytváří potřebný teoretický základ nejen pro samotnou práci, ale i pro širší proudy naší odborné literatury.
2. V důkladném rozboru globálních trendů ve vývoji městského a vesnického osídlení a v kritickém posouzení pozitivních i negativních zkušeností jednotlivých koncepcí, resp. cest rozvoje osídlení ve světovém měřítku, s ohledem na specifické podmínky Československa.
3. V koncepčním doplnění tradičního sociologického a ekonomického pohledu na urbanizační proces o hlediska estetická, psychosociální, ekologická, demografická i geografická a vytvoření jednotného integrálního vědeckého přístupu ke conceptualizaci rozvoje osídlení.
4. Ve zhodnocení reálných možností a přírodně i historicky zakotvených trendů rozvoje naší společnosti promítnutých do problematiky utváření sídelní soustavy, cílevědomého přetváření krajiny a překonávání hlavních rozporů a bariér, s nimiž se naše společnost v této oblasti neustále střetává.
5. V hledání nových, netradičních cest k řešení vztahu města a venkova i v důsledné, konstruktivní kritice překonaných názorů, zejména v oblasti urbanizace.

Podnětné jsou rovněž rozборы některých dílčích problémových okruhů. Jde například o koncepci všestranného rozvoje dopravy a komunikací jako jednoho z nejúčinnějších nástrojů faktického vzájemného přiblížení města a venkova a propojení sídelního systému v jediný funkční celek. Zejména s ohledem na charakter naší sídelní soustavy, vyznačující se v evropském měřítku relativně krátkými vzdálenostmi mezi jednotlivými sídly, se komplexní rozbor dopravy jeví jako vysoce perspektivní cesta dalšího sbližování města a vesnice.

Zajímavé jsou rovněž mnohé postřehy týkající se negativních ekonomických dopadů zrychleného vyliďňování venkova, zvláště v posledním desetiletí. Jde například o značný pokles výměry zemědělské půdy a snížení její kvality, některé extenzivní

formy rozvoje zemědělství, „odpřirodňování krajiny“ spojené s poklesem její obytnosti, rekreační hodnoty a produktivnosti apod. Je zřejmé, že tak rozsáhlý problémový záběr, s jakým autor přistoupil ke zpracování tématu, neumožnil, aby mohl všechny problémové okruhy rozvést do všech podrobností a detailů, jak je tomu v některých jeho předcházejících studiích. Za výrazný klad práce je možno považovat právě to, že se v jednotlivých rozborech soustředil na podstatné aspekty, hledal jejich vzájemné souvztažnosti, aby je pak v syntetických pasážích využil k formulaci teoretických závěrů a doporučení pro řídicí praxi.

Práce A. Slepíčky *Venkov a/nebo město* představuje nesporný posun ke koncepčnímu zvládnutí řízeného procesu rozvoje naší sídelní soustavy. Uplatní se nejen v úzkém kruhu odborníků, ale zejména v řídicí praxi, na vysokých školách, v ekonomické i správní sféře. Je ovšem otázkou, zda pro tyto účely postačí poměrně malý náklad (1700 výtisků) jejího prvního vydání.

František Charvát
Jiří Patočka

Miloslav Chlupáč: *Propaganda jako společenský jev*

Praha, SPN 1982, 2. doplněné a rozšířené vydání, 360 s.

Zřejmě ještě nikdy ve vývoji lidstva nedocházelo ve světě k tak ostře vyhraněným protikladným postojům ve věci války a míru jako nyní. Na jedné straně zavilý antikomunismus dovedně manipulující zejména s emocemi veřejnosti a vzbuzující strach z komunismu a tím mimo jiné odůvodňující nezbytnost horečného zbrojení a vedení útočných válek, včetně jaderné, na straně druhé síla světové socialistické soustavy, která věčně, argumentačně podložené šíří pravdu o reálném socialismu, o skutečných snahách a cílech komunistických a pokrokových dělnických stran světa, o své touze žít v míru a vybudovat svět, který umožní skutečně všestranný harmonický rozvoj osobnosti.

Významnou zbraní v tomto ideologickém boji socialismu s kapitalismem je propaganda. V naší společenskovědní literatuře můžeme zhruba v posledních deseti — patnácti letech pozorovat soustředěnější výzkumnou a publikační aktivitu právě v této oblasti. Připomeňme například práce M. Šolce, M. Chlupáče, některé sborníky československých autorů i překlady sovětských autorů-teoretiků propagandy. Delší dobu jsme však postrádali původní naši práci, která by v souhrnné formě, s přihlédnutím k sociálně politickým specifikům naší společnosti, pojednala o složitém společenském jevu, jímž bezesporu soudobá propaganda je.

V roce 1978 poprvé vyšla ve Státním pedagogickém nakladatelství kniha Miloslava Chlupáče, ředitele Ústavu marxismu-leninismu AMU v Praze, *Propaganda jako společenský jev*. O její aktuálnosti a potřebnosti pro oblast teorie i společenské praxe svědčí fakt, že v r. 1982 vychází ve druhém, doplněném a rozšířeném vydání opět.

M. Chlupáč v této knize zúročuje své více než patnáctileté soustředěné úsilí, shrnuje a zobecňuje dílčí poznatky publikované v monografických studiích, uplatňuje výsledky vyřešených vědeckých úkolů.

Obsáhle pojednává o dvou základních typech propagandy — o propagandě přímé (propagandista je v bezprostředním kontaktu s cílovou skupinou) a propagandě nepřímé, kdy se mezi propagandistu a cílovou skupinu vkládá technický prostředek umožňující multiplikaci sdělení. Obě části knihy zaujmou čtenáře zejména svým komplexním přístupem, čerpajícím z vědeckého komunismu a rozvíjejícím poznání sociologickými a sociálně psychologickými přístupy z oblastí masové, skupinové a interpersonální komunikace.

Autorův výklad problematiky vychází z konkrétně historického pojetí propagandy, z jejího určení jako nástroje prosazování třídní moci formou ovlivňování společenského vědomí, přičemž šířené politické a ideologické podněty mají za cíl vzbudit žádoucí politické jednání v souladu s realizací politického programu. Chlupáč sleduje tuto linii ve stručné podobě exkurse do historie, připomíná projevy propagandistického působení již ve starověkém Řecku a Římě, ukazuje některé metody propagandistického působení ve feudální společnosti, nastupující buržoazie a současné společnosti.

„Prostorem pro socialistickou propagandu je především sociálně diferencovaná společnost s existencí historických přežitků antagonistické třídní společnosti, s existencí třídního rozporu mezi antagonistickými společenskými systémy, společnost usilovně rozvíjející socialistickou koncepci ekonomiky, kultury a socialistických společenských a lidských vztahů. Přijímce idejí pak respektuje komunistickou propagandu (a jí šířená sdělení) proto, že obráží jeho sociální postavení, s ním spjaté